

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
Ἡ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ;

Με αφορμή τη δημοσίευση στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (τχ. 61, 1986, σ. 201-211) του άρθρου των Λέτσιου και Αστρινάκη «Κριτική σε μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση της συμπεριφοράς των ενεργών μειονοτήτων» (S. Moscovici, G. Mugny και S. Papastamou). Η «τραγωδία» μιας επιστημονικής ανταπάτης, θά 'θελα να διευκρινίσω ορισμένα σημεία που φαίνεται ότι στα μάτια των συγγραφέων είναι κάπως συγκεχυμένα και μπορεί να δημιουργήσαν εσφαλμένες εντυπώσεις στους αναγνώστες.

Σκοπός μου δεν είναι να συνεχίσω εδώ μια πολεμική η οποία μου φαίνεται στείρα, ανώφελη και, ως προς ένα μεγάλο βαθμό, αδικαιολόγητη και μονόπλευρη. Αυτό που θά 'θελα να κάνω, είναι να επανορθώσω ορισμένες —ελπίζω ακούσιες— ανακρίβειες και διαστρεβλώσεις που παρατήρησα στο άρθρο των Λέτσιου και Αστρινάκη και οι οποίες, αν περάσουν απαρατήρητες, κινδυνεύουν να δημιουργήσουν στους «αμύητους» μια φαικλιδευμένη εικόνα του τι είναι και τι θά 'πρεπε να είναι η Κοινωνική Ψυχολογία. Και λέω «αμύητους», επειδή πιστεύω ότι όσοι έχουν έστω και στοιχειώδεις γνώσεις της επιστημονικής αυτής προσέγγισης θά 'χουν αντιληφθεί ότι η ενόραση της Κοινωνικής Ψυχολογίας που προτείνουν οι συγγραφείς αποτελεί κύημα καλπάζουσας επιστημονικής φαντασίας και κοινότοπου ιδεολογικού βερμπαλισμού.

Στη χώρα μας, όμως, η Κοινωνική Ψυχολογία είναι ελάχιστα γνωστή. Οι δημοσιεύσεις πρωτότυπων εργασιών σ' αυτόν τον τομέα είναι ελάχιστες (τουλάχιστον στην ελληνική βιβλιογραφία) και καθετί που έντυπα άπτεται της κοινωνικής ψυχολογίας προσλαμβάνει αναγκαστικά μεγαλύτερη βαρύτητα απ' αυτήν που θα είχε σε μη ελλαδικό χώρο. Είναι λοιπόν σκόπιμο, ή μάλλον αναγκαίο, η όποια πληροφόρηση γύρω απ' την κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση να μην περιέχει ανεξακρίβωτα στοιχεία ή εσφαλμένες αναλύσεις

που οδηγούν, μοιραία, σε λάθος συμπεράσματα και ψευδείς εντυπώσεις.

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν απ' την αρχή αναλύοντας τις σεβαστές, και υποθέτω καλοπροαίρετες, προθέσεις των συγγραφέων. Υπέρμαχοι της «επιστημονικής αλήθειας», ο Λέτσιος και ο Αστρονάκης θέλουν να απαλλαγούν από τον «υποκειμενισμό του ψευδοεπιστήμονα ασυνείδητα φορέα ιδεολογικών σκοπιμοτήτων» (σ. 204). Καθ' όλα σεβαστή, αυτή η πρόθεση δεν μπορεί παρά να μας βρει φυσικά απόλυτα σύμφωνους. Αυτό δεν επιδιώκουμε άλλωστε όλοι μας (ή τουλάχιστον διακηρύττουμε ότι κάνουμε); Σύμφωνους μας βρίσκει και η αντίληψή τους ότι για μια προσέγγιση απαλλαγμένη από έναν τέτοιο υποκειμενισμό είναι απαραίτητη «η εμπέδωση της μελέτης του ιδεολογικού παράγοντα» (σ. 204). Σεβόμαστε, τέλος, την άποψή τους, σύμφωνα με την οποία «μια κριτική θεώρηση της πειραματικής κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης της θεωρίας των ενεργών μειονοτήτων» είναι ικανή να δείξει «ορισμένα γενικότερα προβλήματα οργάνωσης και συστηματοποίησης του κοινωνιοψυχολογικού πεδίου, ενός πεδίου όπου η επικράτηση της θετικιστικής αντίληψης έχει αποτέλεσμα την αδυναμία σχηματισμού καθολικής θεωρίας» (σ. 201). Θα θεωρούσαμε μάλιστα ιδιαίτερα κολακευτική την επιλογή του βιβλίου μας *Μειονότητες και Εξουσία* (1983) για ν' αποδείξουν οι συγγραφείς την ορθότητα της άποψής τους, αν η χρήση ορισμένων άσκοπα προσβλητικών και ατυχών εκφράσεων για την πρωτοτυπία του έργου μας («κατ' απομίμηση», σ. 206, «κατ' αντιγραφή», σ. 209, κ.λπ.) καθώς και η χρήση υπερβολικών χαρακτηρισμών όπως «τραγωδία», «απάτη» ή «αυταπάτη», δεν καθιστούσαν ιδιαίτερα δύσκολη μια παρόμοια «ναρκισσική» εκτίμηση των προθέσεών τους.

Η συναίνεσή μας λοιπόν με τους συγγραφείς περιορίζεται στις προθέσεις που δηλώνουν ότι έχουν. Από κει και πέρα, όμως, αρχίζουμε να διαφωνούμε ριζικά μαζί τους. Διαφωνούμε με την ανάλυση που κάνουν, με την ερμηνεία που προτείνουν, καθώς και με τα κριτήρια που χρησιμοποιούν. Η ελληνικής τεκμηρίωση των απόψεών τους καθιστά άλλωστε ακόμη πιο προβληματική την παρακολούθηση της συλλογιστικής τους πορείας. Τέλος, η παρανόηση των πειραματικών ευρημάτων και των μεθοδολογικών διαδικασιών στα οποία αναφέρονται, δημιουργεί την ανάγκη ανασκευής των φαλκιδευμένων συμπερασμάτων και διαπιστώσεων όπου καταλήγουν.

Η αντιπαράθεση των επιχειρημάτων μας έχει για αφετηρία τη γενική αντίληψη των Λέτσιου και Αστρονάκη σχετικά με το τι είναι και τι θά 'πρεπε να είναι η Κοινωνική Ψυχολογία. Σε γενικές γραμμές, οι συγγραφείς εμφανίζονται σαν αυστηροί κριτές της κυρίαρχης στην Κοινωνική Ψυχολογία θετικιστικής τάσης. Είναι αλήθεια ότι η συχνά άκριτη, μαζική και υπερβολικά ποσοτική, και μόνο, προσέγγιση των φαινομένων που κινούν το ενδιαφέρον των κοινωνικών ψυχολόγων (όπως άλλωστε και των λοιπών κοινωνικών επι-

στημόνων), οδηγεί πολλές φορές στην κοινωνική και ιδεολογική τους εξασθένηση και στη θεωρητική τους αποστείρωση. Σε παλαιότερο άρθρο μας (Παπαστάμου, 1980) είχαμε ήδη επιστήσει την προσοχή στους κινδύνους που εγκυμονεί μια τέτοια αντίληψη.

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι οφείλουν λοιπόν να συνειδητοποιήσουν τις παγίδες της επίφασης επιστημονικότητας που προσδίδει συχνά στις έρευνές τους μια συγγή και περιορισμένης θεωρητικής εμβέλειας εργαστηριακή πειραματική μεθοδολογία. Απ' το σημείο όμως αυτό μέχρι την οριστική και ασυνθηκολόγητη καταδίκη της πειραματικής μεθόδου, όπως κάνουν ο Λέτσιος και ο Αστρινάκης, υπάρχει τεράστια απόσταση που αδυνατούμε να καλύψουμε. Γράφουν, δηλαδή, ότι «η μέθοδος του πειράματος αποκλείει παράγοντες (ιστορικούς, ιδεολογικούς, εξουσίας κ.λπ.) με οργανικά καθοριστικό ρόλο στο κοινωνιοψυχολογικό φαινόμενο» (σ. 202), και μιλάνε για «αδιέξοδα στο κοινωνιοψυχολογικό πεδίο που δημιουργεί η επικράτηση της πειραματικής μεθόδου», απορρίπτοντάς την τελεσίδικα.

Το θέμα όμως είναι ότι αν θέλουμε να προωθήσουμε την επιστήμη μας ώστε να πλησιάσει τη λεγόμενη «επιστημονική αλήθεια», καλό θα ήταν να αποφεύγαμε παρόμοιες δογματικές ρήσεις που στην ουσία δεν έχουν άλλη ιδιότητα απ' το να προσδίδουν άσκοπα πολεμικό και επιζήμια μονοδιάστατο χαρακτήρα στην προτεινόμενη εναλλακτική λύση. Είναι βέβαια αλήθεια ότι εξαιτίας της ιδιαιτερότητάς της, η πειραματική μέθοδος αδυνατεί να συμπεριλάβει στην προσέγγισή της το σύνολο των κοινωνικών, ιδεολογικών, ιστορικών και ψυχολογικών παραγόντων που παρεμβαίνουν πιθανά στην παραγωγή (ή αναπαραγωγή) του υπό μελέτη φαινομένου. Κανένας άλλωστε κοινωνιοψυχολόγος, όσο ένθερμος υποστηρικτής κι αν είναι της πειραματικής μεθόδου, δεν μπορεί να ισχυριστεί το αντίθετο. Ο πειραματισμός στην Κοινωνική Ψυχολογία έχει, λοιπόν, αναμφίβολα, κάποια όρια που δεν μπόρεσε ακόμα να υπερβεί και που, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα υπερβεί ποτέ.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να κάνουμε όμως δύο παρατηρήσεις. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι οι περιορισμοί αυτοί, που το δίχως άλλο αποτελούν τη σημαντικότερη τροχοπέδη της πειραματικής μεθόδου, αποτελούν ταυτόχρονα και το βασικότερο προτέρημά της: τη βοηθάνε ν' αποφεύγει, ως προς ένα μεγάλο βαθμό, τον άκριτο, «φωτισμένο» ή ιδεολογικά φορτισμένο υποκειμενισμό του ερευνητή. Με το να απομονώνει διαδοχικά διάφορες, περιορισμένου αριθμού αλλά καθοριστικού ρόλου, μεταβλητές, ο ερευνητής είναι σε θέση να αποκτήσει σταδιακά μια πιστή εικόνα των συνθηκών αναπαραγωγής του υπό μελέτη κοινωνιοψυχολογικού φαινομένου και των λειτουργικών του μηχανισμών.

Η δεύτερη παρατήρηση είναι πως αν και —όπως σωστά επισημαίνουν στο άρθρο τους οι συγγραφείς— η πειραματική μέθοδος είναι (φαινομενικά

τουλάχιστον) μάλλον ασυμβίβαστη με την εκπόνηση καθολικής θεωρίας, υπάρχουν ορισμένες ασφαλιστικές δικλίδες έτσι ώστε αυτή η μέθοδος να μη συνεπάγεται απαραίτητα μια μερική αντίληψη των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων. Παρουσιάζει αντίθετα το πλεονέκτημα να μην απορρέει από τις ατεκμηρίωτες και αμφίβολης σπουδαιότητας εμπνεύσεις του ερευνητή, και να βασίζεται σε συγκεκριμένα πειραματικά ευρήματα.

Οι ασφαλιστικές αυτές δικλίδες είναι, συγκεκριμένα, τα διάφορα επίπεδα ανάλυσης και οι αντίστοιχοι μηχανισμοί τους, έτσι όπως ορίστηκαν απ' τον Doise (1982), και στα οποία επεισοδιακά αναφέρονται ο Λέτσιο και ο Αστρινάκης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σε κάθε κοινωνιοψυχολογικό φαινόμενο εμπεριέχονται ενδο-ατομικοί, δια-προσωπικοί, δια-ομαδικοί και ιδεολογικοί μηχανισμοί που σε διαφορετικό βαθμό ο καθένας τους, αλλά και όλοι μαζί, παρεμβαίνουν στη λειτουργία και παραγωγή του. Η άποψη του Doise, όπως και η δική μας¹ και ολόένα περισσότερων κοινωνιοψυχολόγων, στη Δυτική Ευρώπη ειδικότερα, είναι ότι η ιδιαιτερότητα και ο ρόλος της Κοινωνικής Ψυχολογίας καθώς και η επιταγή μιας ορθής και πληρέστερης κατανόησης των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων, έγκειται στην πειραματική μελέτη του τρόπου με τον οποίο αυτοί οι μηχανισμοί υπεισέρχονται στο ίδιο και το αυτό φαινόμενο. Κοινός τους τόπος, η λειτουργία (και η κατανόηση...) των φαινομένων που κινούν το ενδιαφέρον των κοινωνικών ψυχολόγων, περνάει αναγκαστικά απ' τη συστηματική μελέτη της διάρθρωσης των μηχανισμών αυτών. Το γεγονός ότι αυτός ο στόχος είναι δύσκολο να επιτευχθεί, καθώς και ότι στο παρελθόν, για πολλούς και ποικίλους λόγους, αγνοήθηκε πολλές φορές, δεν σημαίνει ότι είναι ανέφικτος αλλά ούτε και ακατάλληλος για την προώθηση και εξέλιξη της κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης.

Φαίνεται ότι ο Λέτσιο και ο Αστρινάκης δεν το κατάλαβαν. Η βασική κριτική την οποία ασκούν στην αντίληψη των επιπέδων ανάλυσης σαν σχήμα κοινωνιοψυχολογικής ολοκλήρωσης είναι πως οι μέχρι τώρα παρόμοιες απόπειρες «ενώ μιλάνε για ύπαρξη κοινωνικών-ιστορικών-δομικών καθοριστικών παραγόντων στο κοινωνιοψυχολογικό φαινόμενο (τρίτο και τέταρτο επίπεδο), στην ουσία απορρίπτουν αυτές τις κοινωνιολογίζουσες προσεγγίσεις και τις αναφέρουν μόνο με εκλεκτισμό, στο βαθμό που δεν θίγεται δηλαδή η μεθοδολογική τους επιλογή (πρώτο και δεύτερο επίπεδο), δημιουργώντας μ' αυτόν τον τρόπο επιστημονικές αυταπάτες και συγχύσεις γύρω απ' το τι γίνονται αποδεκτά και τι απορρίπτονται στον κοινωνιοψυχολογικό λόγο, πράγμα φυσικά που έχει αποτέλεσμα να μεγαλώνει και η ρευστότητα του καθορισμού του αντικειμένου» (σ. 203).

1. Όχι όμως ...«κατ' απομίμηση» αλλά επειδή η ερευνητική εμπειρία μας έπεισε για τον εύλογο και επιτακτικό της χαρακτήρα.

Αυτό το δριμύ και ατεκμηρίωτο κατηγορώ του «κοινωνιοψυχολογικού παρελθόντος» (γιατί οι συγγραφείς δεν αναφέρουν καν τις πηγές που τους οδήγησαν σ' αυτήν τη διάγνωση) υποδηλώνει με σαφήνεια την απλοϊκή τους προτίμηση για τον τρόπο παρέμβασης των κοινωνικοϊδεολογικών, μόνο, παραγόντων, στα κοινωνιοψυχολογικά φαινόμενα. Φτάνουμε έτσι στο οξύμωρο σχήμα της αντίληψης που έχουν ο Λέτσιας και ο Αστρονίκης για την Κοινωνική Ψυχολογία. Γιατί πηγαίνουν πολύ μακρύτερα στην «κριτική» τους ανάλυση. Θεωρούν, λοιπόν, ότι «η Κοινωνική Ψυχολογία αποτελεί μια κοινωνική παραγωγή που μεταβάλλεται σε κοινωνική κατάσταση της δοσμένης εποχής και επομένως μπορούμε να πούμε ότι παρουσιάζει ισοδυναμία μ' αυτό που ο K. Marx και ο K. Mannheim ονομάζουν ιδεολογία» (σ. 203-204). Η διαπίστωση βέβαια αυτή είναι εν μέρει ορθή. Το ίδιο ισχύει όμως και με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες...

Αλλά αυτό που μας εκπλήσσει είναι η συνέχεια του σκεπτικού τους. Έχοντας για αφετηρία τις ιδεολογικές καταβολές της Κοινωνικής Ψυχολογίας, γίνονται υπέρμαχοι μιας «χειραφετημένης» της εκδοχής και για ανεξιχνίαστους λόγους καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μόνο η επιρροή της φιλοσοφίας μπορεί να εξασφαλίσει στην επιστήμη μας πρόσβαση στην «επιστημονική αλήθεια»... Διαπιστώνουν, μ' άλλα λόγια, ότι η κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση έχει την τάση να γίνεται φορέας αναπαραγωγής της ιδεολογίας, κυρίως, κατά τη γνώμη τους, όταν ασπάζεται την πειραματική μέθοδο. Και για να ξεφύγουν απ' αυτήν την εξουσιακή εξάρτηση, οι συγγραφείς προτείνουν να αντικαταστήσουν το πείραμα με την αποδέσμευση (!) της φιλοσοφικής ενόρασης η οποία, βασιζόμενη στη διαίσθηση του «ερευνητή», αφήνει ελεύθερο το πεδίο στον «χαρισματικό» του υποκειμενισμό...

Αυτή η ιδιόμορφη αντίληψη των συγγραφέων για την Κοινωνική Ψυχολογία διαφαίνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια αν εξετάσουμε, σημείο προς σημείο, την «κριτική» ανάλυση που ασκούν στο συγκεκριμένο ερευνητικό οικοδόμημα της κοινωνικής επιρροής των ενεργών μειονοτήτων.

Μας καταλογίζουν, γενικά, ότι σ' αυτές τις έρευνες εκφράζουμε «θεωρητικές κοινοτοπίες σαν μεγάλες ανακαλύψεις» (σ. 202) χωρίς όμως, ούτε καν ενδεικτικά, να αναφέρουν ποιες είναι αυτές. Πέρα από κάθε δεοντολογικής υφής ενστάσεις για παρόμοιες αποφθεγματικές επικρίσεις, πιστεύουμε ότι αυτός τους ο «αφορισμός» οφείλεται, ως προς ένα μεγάλο βαθμό, στην αποσπασματική, επιφανειακή και ελλιπή τους πληροφόρηση πάνω στα πειραματικά ευρήματα που κατηγορηματικά απορρίπτουν, δίχως να εξετάσουν την ενδεχόμενη σημασία τους, τις συνθήκες αναπαραγωγής τους ή την ευρηματικότητα των κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών που κινητοποιούν και από τους οποίους εξαρτώνται.

Θεωρούν, ακόμη, ότι η μελέτη της κοινωνικής επιρροής των ενεργών

μειονοτήτων, έτσι όπως την επιχειρούμε (Παπαστάμου και Μιούνυ, 1983) «δεν δίνει σαφή εικόνα της ψυχής των μειονοτήτων και των διαδικασιών που τις διέπουν» (σ. 208) για δύο βασικούς λόγους: επειδή, λένε, ασχολούμαστε μόνο με τις ήδη διαμορφωμένες μειονότητες χωρίς να εξετάζουμε τις συνθήκες ανάδυσής τους, πράγμα που, κατά τη γνώμη τους, αφαιρεί κάθε δυναμικό στοιχείο απ' τα φαινόμενα που υποστηρίζουμε ότι μελετάμε. Ο άλλος λόγος είναι, πιστεύουν, επειδή στην εργασία μας «γίνεται λόγος για απλή αντιγνωμία και επικράτηση θεσμοποιημένων αντιλήψεων που δεν έχουν σχέση με φαινόμενα περιθωριοποίησης» (σ. 207).

Ας μας επιτραπεί να εκπλαγούμε μπροστά σ' αυτήν τη «θετικιστική» αντιμετώπιση εκ μέρους δύο οπαδών της «φιλοσοφικής» προσέγγισης και... αυθαιρεσίας στη μελέτη των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων. Κατ' αρχήν, δεν είναι αλήθεια ότι αποκλείσαμε τα φαινόμενα «ανάδυσης» των μειονοτήτων απ' τις έρευνές μας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ένα απ' τα πειράματά μας (Mugny και Papastamou, 1976-77) που ασχολήθηκε ειδικά μ' αυτό το πρόβλημα, και μάλιστα χρησιμοποιώντας στο πειραματικό του υπόδειγμα το θέμα του «δικαιώματος ψήφου στα 18», σε μια εποχή που κάτι τέτοιο ήταν ακόμα αδιανόητο στον ελληνικό χώρο!² Αλλά, ακόμα κι αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, δεν βλέπουμε σε τι θα περιόριζε την εμβέλεια της πειραματικής μας προσέγγισης. Αν, το δίχως άλλο, οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί που διέπουν τον τρόπο με τον οποίο «γεννιέται» μια μειονοτική ομάδα παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον, οι διαδικασίες που υποτείνουν τη διάδοση των μειονοτικών αξιών και την άσκηση της επιρροής των μειονοτήτων έχουν ισοδύναμη σπουδαιότητα. Ούτε άλλωστε είναι αναγκαίο (και κατά κανέναν τρόπο υποχρεωτικό) να μελετήσουμε πρώτα τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται μια μειονότητα, για να ερευνήσουμε στη συνέχεια τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η κοινωνική της επιρροή...

Όσο για το θέμα της περιθωριοποίησης των μειονοτήτων, ισχύει ακριβώς το ίδιο πράγμα. Απ' τη μια οφείλουμε να διαψεύσουμε τους συγγραφείς, γιατί στο ίδιο το βιβλίο στο οποίο αναφέρονται παρουσιάζουμε πειράματα που αφορούν αυτό ακριβώς το φαινόμενο. Απ' την άλλη, πάλι, θα θέλαμε να διευκρινίσουμε ότι αν η περιθωριοποίηση παρουσιάζει αναμφισβήτητο θεωρητικό ενδιαφέρον το οποίο δεν είναι άμοιρο ιδεολογικής φόρτισης, οι περιθωριοποιημένες μειονότητες —και η μελέτη τους— ελάχιστα προσφέρουν στην κατανόηση των μειονοτικών διαδικασιών: η επιλογή του αντικειμένου των ερευνών μας είναι σαφής και, φυσικά, αναφαιρέτο μας δικαίωμα. Θελήσαμε να αναλύσουμε (και το κάνουμε ακόμα) όσο εξονυχιστικότερα μπορούμε τον τρόπο με τον οποίο μια «ιδεολογική» καινοτομία διαδίδεται και εξα-

2. Χώρο στον οποίο διεξήχθη το πείραμα.

πλώνεται. Η διάδοση αυτή, και γενικότερα η κοινωνική αλλαγή, επιτυγχάνεται λοιπόν ως επί το πλείστον μέσω των ενεργών μειονοτήτων (γιατί οι περιθωριοποιημένες ή/και περιθωριακές μειονότητες, εξαιτίας αυτής τους της περιθωριοποίησης, είναι καταδικασμένες σε αργό θάνατο). Αφήσαμε έτσι σε άλλους τη φροντίδα να ενασχοληθούν με τις περιθωριακές μειονότητες και τον τρόπο εξουδετέρωσής τους. Και προτιμήσαμε να μελετήσουμε τις ενεργές μειονότητες, και τον τρόπο με τον οποίο πετυχαίνουν να καταπολεμήσουν την περιθωριοποίησή τους απ' τους υπόλοιπους κοινωνικούς φορείς...

Δεν είναι φυσικά εδώ ο χώρος, ούτε και είχαμε πρόθεση να προβούμε σε μια «από καθέδρας διδασκαλία» πάνω στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων. Είναι όμως αναγκαίο να αναπτύξουμε συνοπτικά ορισμένα σημεία που, ίσως εξαιτίας της κακής τους πληροφόρησης, παρανόησαν ο Λέτσιο και ο Ασρινάκης.

Γράφουν λοιπόν ότι το θεωρητικό μοντέλο του Moscovici (1979) δεν αποτελεί ριζική κριτική της θεωρίας του Asch (1956) αλλά απλή συνέχειά της. Θα ήταν ενδιαφέρον να τεκμηρίωναν και να εξηγούσαν κάπως καλύτερα αυτή τους την άποψη οι συγγραφείς. Γιατί όποιος γνωρίζει τα δύο αυτά θεωρητικά μοντέλα (και τις πειραματικές μελέτες που τα συνοδεύουν) δεν μπορεί παρά να αντιληφθεί αμέσως τις σημαντικές τους διαφορές. Τόσο ως προς τον θεωρητικό τους προσανατολισμό, όσο και ως προς τις ιδεολογικές και (γιατί όχι) πολιτικές τους επιπτώσεις. Ο Asch, συγκεκριμένα, θεωρεί ότι το κριτήριο που καθορίζει το μειονοτικό ή πλειονοτικό χαρακτήρα μιας κοινωνικής ομάδας είναι αποκλειστικά και μόνο η αριθμητική υπεροχή των μελών της, ανεξάρτητα των αξιών που προσβέβουν και των θεσμών που υπηρετούν.³ Αυτή η αντίληψη, πρέπει να τονίσουμε, κυριαρχεί στις εκατοντάδες έρευνες που, στην Αμερική κυρίως, αφιερώθηκαν για τη μελέτη της κοινωνικής συμμόρφωσης: πώς δηλαδή το άτομο επηρεάζεται απ' την ομάδα, ο αδύναμος υποκύπτει στον ισχυρό και ο «πολίτης» υποτάσσεται στην εξουσία.

Ο Moscovici, αντίθετα, ανατρέπει αυτήν την, πράγματι θετικιστική και έντονα φορτισμένη ιδεολογικά, αντίληψη, δείχνοντας ότι ο παράγοντας που καθορίζει το χαρακτηρισμό των κοινωνικών ομάδων είναι αυτές ακριβώς οι αξίες των οποίων γίνονται φορείς. Αυτό που παίζει ρόλο δεν είναι η αριθμητική υπεροχή —και η σχέση εξάρτησης που συνεπάγεται— αλλά η κοινωνική και ιδεολογική σύγκρουση που επέρχεται με την άρνηση της κοινωνικής συναίνεσης και την αντικατάσταση των παλιών ιδεών με νέες. Αυτός ο διαφορετικός προσανατολισμός αποτέλεσε την αφετηρία ενός ολοένα αυξανόμενου αριθμού ερευνών γύρω απ' τη διάδοση της καινοτομίας και την κοινωνική

3. Στην πραγματικότητα μιλάει δηλαδή για «μειοψηφίες» και για «πλειοψηφίες» κι όχι για «μειονότητες» και «πλειονότητες»...

αλλαγή. Απ' το πώς δηλαδή το άτομο αντιστέκεται στην ομάδα, ο αδύναμος ανταγωνίζεται τον ισχυρό, και ο «πολίτης» γίνεται εξουσία...

Πρέπει να εθελοτυφλεί κανείς για να μη βλέπει πού διαφέρει η θεωρία του Asch απ' τη θεωρία του Moscovici. Αν μάλιστα αναφερθούμε και στον τρόπο με τον οποίο ο Moscovici (αλλά και όλοι σχεδόν όσοι ενασχολήθηκαν με τη μειονοτική κοινωνική επιρροή) αντιμετωπίζει τον πειραματισμό στην Κοινωνική Ψυχολογία, γενικότερα, θα δούμε πως είναι ο πρώτος που επέμεινε, και εφάρμοσε στην πράξη, ότι δεν πρέπει ο ερευνητής νά 'χει την ψευδαίσθηση πως το πειραματικό του δείγμα είναι κοινωνικά και ιδεολογικά «παρθένο». Πρεσβεύει, αντίθετα, ότι οφείλουμε να παίρνουμε υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις καταβολές του, αν θέλουμε τα πειραματικά ευρήματα να μην έχουν πια τον «αντισηπτικό» τους χαρακτήρα και να είναι οργανικά διαρθρωμένα με την «πραγματικότητα» που υποτίθεται πως απεικονίζουν. Είναι κάπως παράτολμο, λοιπόν, και μάλλον ανέντιμο να καταλογίζεται σε μια θεωρητική ενόραση και μεθοδολογική πρακτική, αυτό ακριβώς που επιχειρεί να καταπολεμήσει.

Ένα ακόμη παράδειγμα που υποδηλώνει την αποσπασματική «ανάγνωση» απ' τους συγγραφείς της βιβλιογραφίας η οποία αναφέρεται στην κοινωνική επιρροή των ενεργών μειονοτήτων, είναι το απόφθεγμά τους, σύμφωνα με το οποίο «ο Mugny και ο Papastamou (1983), κατ' αντιγραφή του Doise (1982) θεωρούν προσεγγίσεις ιδεολογικού χαρακτήρα τα πειράματα τύπου Sherif» (σ. 209). Δεν γνωρίζουμε αν ο Λέτσιος και ο Αστρινάκης γράφουν αυτό ακριβώς που θέλουν να πουν. Το γεγονός πάντως είναι πως αφήνουν να εννοηθεί ότι, για μας, ο Sherif προβαίνει σε ανάλυση και μελέτη των φαινομένων κοινωνικής σύγκλισης, στο δια-ομαδικό και ιδεολογικό επίπεδο ανάλυσης. Ποτέ δεν ισχυριστήκαμε κάτι τέτοιο, ούτε εμείς ούτε άλλωστε και ο Doise. Αν είχαν συμβουλευτεί προσεκτικότερα τις πηγές τους, θα είχαν ίσως αντιληφθεί ότι πιστεύουμε πως η κοινωνική σύγκλιση κινείται στα δύο αυτά κυρίως επίπεδα, αλλά ότι ο Sherif δεν τα επικαλέστηκε ποτέ του. Πράγμα που έκανε όμως (επιβεβαιώνοντας την πεποίθησή μας) ο Lemaine και οι συνεργάτες του (1971, 1972).

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε για πολύ ακόμα, δίνοντας παρεμφερή παραδείγματα. Προτιμούμε όμως να τερματίσουμε την ανασκευή των επιστημονικών «σφαλμάτων» και της ιδεολογικής «αλλοτρίωσης» που καταλογίζουν ο Λέτσιος και ο Αστρινάκης στην πειραματική, εν γένει, κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση, και την προσέγγιση των ενεργών μειονοτήτων ιδιαίτερα, επισημαίνοντας την αντίληψή τους σύμφωνα με την οποία «η ένταξη της μελέτης της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων στα πειραματικά πλαίσια αποπροσωποποιεί και ψυχολογικοποιεί μεν τις μειονότητες ως οντότητες, αλλά τις αποκόβει από τη δυναμική της καθημερινής δράσης στο κοινωνικό

σώμα και στο θεωρητικό επίπεδο από τις ήδη μέχρι τώρα υπάρχουσες κοινωνιολογικές αναλύσεις του deviation, κινήματων, κ.λπ.» (σ. 206).

Το πρόβλημα εδώ είναι πολύπλοκο και αντιφατικό, όπως και οι περισσότερες επικρίσεις των συγγραφέων. Όσον αφορά τη θεωρητική και κοινωνική απομόνωση των μειονοτήτων εξαιτίας των πειραματικών μας παρεμβάσεων, ας μας επιτραπεί να διαφωνήσουμε: όλα τα πειράματα που αναφέρονται στο σύγγραμμά μας (1983) είναι πειράματα πεδίου, χρησιμοποιούν θέματα κοινωνικού και ιδεολογικού προβληματισμού, και διεξάγονται στο χώρο διαβίωσης ή/και εργασίας του πειραματικού πληθυσμού.

Ο Λέτσιος κι ο Αστρινάκης, όμως, φαίνεται ότι παραδέχονται την ικανότητα της πειραματικής μεθόδου (ιδιαίτερα της δικής μας) να αποπροσωποποιεί τα υπό μελέτη φαινόμενα. Αλλά πάνε ακόμα πιο μακριά, γιατί αφήνουν να εννοηθεί ότι αυτή η αποπροσωποποίηση συνεπάγεται και την ψυχολογιοποίηση, ή ότι συνοδεύεται απ' αυτήν. Κι εδώ αδυνατούμε παντελώς να παρακολουθήσουμε το σκεπτικό τους, γιατί όχι μόνο σ' όλες μας τις πειραματικές παρεμβάσεις προσπαθήσαμε ιδιαίτερα να αποφύγουμε κάθε ψυχολογιοποίηση των φαινομένων που μελετάμε, αλλά επιπλέον οι συγγραφείς δίνουν την εντύπωση ότι η ψυχολογιοποίηση των φαινομένων κοινωνικής επιρροής των ενεργών μειονοτήτων είναι κάτι το θετικό...

Αναρωτιόμαστε λοιπόν. Τι θετικό μπορεί να υπάρχει στην επιστημονική (έστω και ψευδοεπιστημονική, όπως χαρακτηρίζουν την προσέγγισή μας) ψυχολογιοποίηση των μειονοτήτων; Τι το καλό μπορεί να εμπεριέχεται σε μια αποκλειστικά ψυχολογίζουσα ερμηνεία των μηχανισμών που διέπουν τη μειονοτική επιρροή; Οι ίδιοι προηγούμενως δεν καταδίκασαν την υποτιθέμενη μονοδιάστατη μεθοδολογία μας; Αν οι συγγραφείς είχαν δώσει μεγαλύτερη προσοχή στα ευρήματα των πειραμάτων που με βιασύνη καταδίκασαν, θα είχαν αντιληφθεί ότι η ψυχολογιοποίηση μιας μειονότητας, δηλαδή η ανεύρεση αποκλειστικά ψυχολογικών ή «ψυχικών» αιτίων στην παραγωγή μιας καινοτομίας, μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για τη διάδοσή της. Πρόκειται εδώ για ένα φαινόμενο του οποίου αποδείξαμε πειραματικά την ύπαρξή στο ίδιο το βιβλίο που αναλύουν (1983), και του οποίου σε μεταγενέστερες έρευνες (Papastamou, 1985, Papastamou, 1986a, Papastamou, 1986b) αναλύουμε λεπτομερώς τη λειτουργία, τους κατευθυντήριους μηχανισμούς, τη συχνότητα, καθώς και την ιδεολογική σκοπιμότητα.

Πρέπει να μας καταχωρίσουν λοιπόν ο Λέτσιος και ο Αστρινάκης τη στοιχειώδη διανοητική συνέπεια και επιστημονική διαύγεια που να μη μας επιτρέπουν να εφαρμόσουμε στην πειραματική μας προσέγγιση και θεωρητική ενόραση μια αλλοτριωτική διαδικασία της οποίας έχουμε αναλύσει τους κοινωνιοψυχολογικούς μηχανισμούς και την ιδεολογική εξάρτησή. Εκτός φυσικά αν οι συγγραφείς διαφωνούν και εδώ μαζί μας στο όνομά της «επι-

στημονικής τους αλήθειας» και πρεσβεύουν ότι η ανεύρεση της «ψυχής των μειονοτήτων», όπως χαρακτηριστικά γράφουν, εναπόκειται στη φιλοσοφική διορατικότητα του ερευνητή και την ψυχολογική (παρ)ερμηνεία των κοινωνικοϊδεολογικών μειονοτικών καταβολών.

Ας μας επιτραπεί να έχουμε κάποιες επιφυλάξεις ως προς τη σοβαρότητα μιας τέτοιας άποψης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Asch S.E., «Studies on independence and conformity: a minority of one against an unanimous majority», *Psychological Monographs*, 1956, 70, no 416.
- Doise W., *L'explication en psychologie sociale*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1982.
- Lemaine G., Desportes J.P. και Louarn J.P., «Rôle de la cohésion et de la différenciation hiérarchique dans les processus d'influence sociale», *Bulletin du Centre d'Études et de Recherches Psychologiques*, 1969, 18, 237-253.
- Lemaine G., Lasch E. και Ricateau P., «L'influence sociale et les systèmes d'action: les effets d'attraction et de répulsion dans une expérience de normalisation avec l'«allocinétique», *Bulletin de Psychologie*, 1971-72, 25, 482-493.
- Moscovici S., *La psychologie des minorités actives*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1979.
- Mugny G. και Papastamou S., «Pour une nouvelle approche de l'influence minoritaire: les déterminants psychosociaux des stratégies d'influence minoritaires», *Bulletin de Psychologie*, 1967-77, 30, 573-579.
- Παπαστάμου Σ., «Η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1980, 36-37, 284-299.
- Papastamou S., «Effets de la psychologisation sur l'influence d'un groupe et d'un «leader» minoritaires», *L'Année Psychologique*, 1985, 85, 361-381.
- Papastamou S., «Psychologization and processes of minority and majority influence», *European Journal of Social Psychology*, 1986(a), 16, 165-180.
- Papastamou S., *La psychologisation: l'us et l'abus de l'explication psychologique dans l'appréhension des phénomènes de la persuasion*. Παρίσι, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Thèse d'État, 1986(b).
- Παπαστάμου Σ. και Μιούν Γκ., *Μειονότητες και Εξουσία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλέτρι, 1983.